

Відгук
офіційного опонента на дисертацію Мула Сергія Анатолієвича
«ПСИХОЛОГІЯ ГОТОВНОСТІ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.01 - загальна психологія, історія психології.

Проблеми психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності не можуть не бути актуальними. Тут багато важуть і особистісні риси, і розуміння необхідності особистісного вдосконалення на службі, і певні професійні установки - серед внутрішніх чинників, - але чи не найбільш значущими виступають і зовнішні фактори, а саме: зниження соціального статусу професії, низький рівень фінансово-матеріального забезпечення захисника Вітчизни, проблема розуміння чи, навпаки, нерозуміння, що і кого, власне кажучи, змушені захищати сучасні військові: зубожіле населення, яке готове їхати за будь-який кордон на заробітки чи олігархів, які довели це населення до зубожіння і розпродають ресурси країни іноземним капіталістам, оминаючи доблесних прикордонників.

Беручи до уваги і психосоціальні, і власне особистісні труднощі, стає зрозумілим, що складні за своїм змістом питання по-новому розкривають значення тих чи інших аспектів психологічної готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника. Тому не викликають питань ні об'єкт, ні предмет дослідження, ні, безумовно, мета, яка формулюється автором у такий спосіб: виявити психологічний зміст та структуру психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, і на цій основі розробити відповідно концепцію щодо оптимальних стратегій забезпечення такої готовності у сучасних умовах.

Автор цілком слушно підкреслює, що психологічна готовність офіцера, крім усього іншого, тісно пов'язана з військовими, правовими, соціальними, культурними, етичними та іншими нормами, особливо, коли йдеться про професійну діяльність офіцера-прикордонника. Провівши досить ретельний аналіз вітчизняної літератури з проблеми (роботи М.Дьяченка, Л.Кандибовича, В.Каширіна, А.Моценка, В.Осьодло, Д.Іщенко, Б.Олексієнка, Є.Потапчука, О.Сафіна та ін.), дисертант зазначає: психологія готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника сучасною наукою не розглядалася взагалі. Такий стан справ змушує автора вельми серйозно підійти до вирішення зазначеної проблеми, розпочавши з теоретико-методологічного аналізу й аж до необхідності розробити модель психологічної готовності офіцера-прикордонника до своєї служби.

У цьому сенсі дисертаційне дослідження Сергія Анатолійовича Мула безперечно знаходиться на передньому краї української психології. Адже тут йдеться і про новизну, а саме - розроблено й обґрунтовано концепцію психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійного функціонування, - і про забезпечення психологічного супроводу офіцерів

Державної прикордонної служби України як основної керівної ланки управління прикордонними з'єднаннями, органами й підрозділами на основі розроблених теоретичних і практичних положень, що збагають концептуальну базу загальної психології, і аж до запровадження у практику методики вивчення готовності офіцера до професійної діяльності тощо.

Забігаючи наперед, зазначу: детальне ознайомлення зі змістом дисертації дозволяє стверджувати, що робота є самостійним завершеним науковим дослідженням, результати якого можна кваліфікувати як вирішення важливої проблеми, що має велике суспільне значення.

Розглянемо роботу детальніше. Сама дисертація становить рукопис, який складається зі: вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел, що налічує 441 найменування, з них 48 - іноземною мовою. Загальний обсяг дисертації - 364 сторінки, а також 21 додаток на 163 сторінках, 20 рисунків та 24 таблиці.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, формулюються його об'єкт і предмет, цілі, завдання та гіпотези, визначаються наукова і теоретична новизна, практична значущість, наводяться дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

Перший розділ, **«Теоретико-методологічні основи дослідження готовності до професійної діяльності»**, містить розгорнутий аналіз проблеми готовності до професійної діяльності у власне психологічному та методологічному аспектах.

В розділі, зокрема, підкреслюються що *стан готовності* має складну динамічну структуру, яка включає в себе сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, пізнавальних сторін, процесів, властивостей, утворень, станів психіки людини в їхньому співвідношенні з зовнішніми ситуаційними умовами і майбутніми завданнями. При цьому наголошується, що відомі дослідження підтверджують принцип системної нерозривності особистості з соціально-психологічними особливостями діяльності, так що ефективність професійної діяльності включає в себе цілу низку компонентів, а складові готовності особистості - специфічні й неспецифічні можливості людини (с.64). Автор нараховує 9 таких компонентів, які поділяються на три групи: мотиваційну, саморегулюючу і оцінну (с.65). Автор детально розшифровує, в чому полягає зміст цих компонентів і підсумовує: «Високому рівню готовності офіцера до майбутньої професійної діяльності, зокрема у прикордонних військах, відповідає зріла емоційна структура, в якій провідну роль відіграють цінності самореалізації та розвитку» (с. 105). Правда далі уточнюється, що ще важливіші почуття патріотизму, військова честь і емоційно-вольова стійкість (там же).

Другий розділ, **«Особливості готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності»**, присвячений вже безпосереднім характеристикам професійної діяльності офіцера-прикордонника та шляхам адаптації до неї з урахуванням напрямків діяльності, психологічних складових готовності та диференційним характеристикам професійної діяльності офіцерів-прикордонників. Тут підкреслюється, що специфічні умови, часто-густо

екстремальні, професійної діяльності військовослужбовця-прикордонника, як от: її інтенсивність, тривалість дії, готовність окремих людей до діяльності в особливих умовах, що визначається їхніми особистісно-типологічними якостями, професійною, психологічною стійкістю, волевою і фізичною підготовкою, організованістю та узгодженістю.

Базуючись на результатах теоретичного аналізу, дисертант стверджує, що психологічна готовність до професійної діяльності офіцера-прикордонника - це цілісне утворення особистості, яке передбачає: способи професійної діяльності; сформовану внутрішню позитивну налаштованість на досягнення успіху в професійній діяльності; сформованість у особистості уявлень про соціально-психологічне схвалення (підтримку) цільових установок професійної діяльності. При цьому окремо підкреслюється, що діяльність офіцера-прикордонника багатогранна, розгалужена, може бути насичена бойовими подіями, процесами управління, різкими змінами в обстановці на державному кордоні (ділянці державного кордону, за яку відповідає офіцер). Все це супроводжується дефіцитом часу, невпорядкованістю, різноманітністю джерел і якості інформації або дезінформації; необхідністю підтримання стану високої мобілізаційної готовності та миттєвої зібраності нестабільністю режиму дня і взагалі ненормованим робочим днем; обмеженням особистої свободи; постійним відчуттям небезпеки (реальної чи уявної); можливістю чи необхідністю застосування зброї та засобів самозахисту; ймовірністю загрози психологічного й фізичного характеру відносно співробітників та їхніх близьких з боку злочинних груп; складністю взаємовідносин з різними категоріями осіб, які проходять прикордонний контроль; психологічними перевантаженнями під час тощо. Розділ містить також детальний опис диференційних характеристик професійної діяльності офіцерів прикордонного контролю, прикордонної служби та оперативних підрозділів, (с. 123 - 188).

У третьому розділі **«Емпіричне дослідження готовності офіцера-прикордонника до діяльності»** досліджується готовність офіцера до діяльності за компонентами структури особистості, специфікою мотивації та у конкретних практичних ситуаціях оперативно-службової діяльності. Впродовж 2011-2016 років в управліннях та підрозділах Східного, Південного, Північного за визначеними методиками взяли участь 610 офіцерів, серед яких було 108 жіночої статі (с. 192). А всього дослідженням було охоплено 620 офіцерів (с. 193). При цьому реєструвалися комунікативні та організаційні аспекти, стилі професійного спілкування, стратегії поведінкової активності тощо. Серед офіцерів, до речі, було й 86 з вищою військовою освітою. Встановлено, що мотивація офіцерів до служби задовольняє їх потреби, мотиви й мету у 77 % офіцерів, а серед офіцерів, у яких мотивація вище середнього рівня, тобто у тих, які також люблять свою роботу й віддані службі, - 33,0 % повністю незадоволені грошовим утриманням (с.221). Щодо стилів керівництва. Серед чоловіків 68,4 % у своїй діяльності керівника використовують

демократичний стиль керівництва. Серед жінок 75,9 % у своїй професійній діяльності керівника теж використовують демократичний стиль (с.224). Авторитарний стиль, в цілому, притаманний 14,1% усіх досліджуваних (с.225). На жаль, хоча й дуже низький відсоток (від 2.6 до 2.9) трапляється і так званий ліберальний стиль (с. 226).

Що стосується орієнтаційних стилів професійно-діяльнісного спілкування, тут переважає, хоч і не дуже переконливо, стиль, спрямований на діяльність (26.4%), у 49.2% інші стилі - з орієнтацією на процес, на людей, на майбутнє, а у 24,4%, як я розумію - стиль невизначений (с. 229). Також досліджувався стиль роботи з документами. Але це все, так би мовити, дослідницька приказка. Головне ж полягає в тому, що на основі одержаних даних дисертантом розроблено збірник з 14 ситуацій оперативно-службової діяльності, за яким протестовано офіцерський склад відповідно до методики. На основі узагальнення характеристик офіцерів за різними типами готовності (с.294) та з урахуванням даних формувального експерименту з вирішення практичних ситуацій встановлено, що понад 80% досліджуваних у діапазоні від 1 до 5 отримали середній бал 4,5. Такий результат свідчить про задовільний стан оперативно-службової діяльності офіцерського складу (с. 279). При цьому вивчалася і нервово-психічна стійкість офіцерів, яка у більшості досліджуваних виражена на достатньому рівні (с.286).

У четвертому розділі, який іменується « **Психологічна модель готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності**» дається описконцептуальної схеми, інструментарію і власне процедури дослідження зазначеного феномену. Тут було представлено дві групи характеристик обстежуваних - соціально-демографічну і особистісно-психологічну. До першої відносилися характеристики: віку й статі. Другу склали сім змінних, чотири з яких презентовано номінальними шкалами, а три - інтервальними. Загальна кількість показників - 21. Загальний обсяг вибірки досліджуваних становив 610 осіб, з них 496 чоловіків та 114 жінок віком від молодших за 25 років до старших за 43 роки(с.287-288). За допомогою кластерного аналізу була встановлена емпірична база для обґрунтування психологічної моделі готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності.

В результаті була побудована модель, яка включає в себе 6 блоків, міра сформованості яких і виступає об'єктивним показником готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності. Останнє, в свою чергу, дало змогу дисертанту розробити методику вивчення психології готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника. При складанні методики враховані: результати емпіричного дослідження готовності офіцера-прикордонника за визначеними нами методиками, складові моделі психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, професіограми основних прикордонних професій.

Методика може використовуватися як під час проходження служби для поточного контролю, так і у процесі навчання майбутніх офіцерів-прикордонників, або ж при перепідготовці чи підвищенні кваліфікації(с.352).

На мій погляд, дана методика, філігранно опрацьована, багатомірна, всебічно статистично обґрунтована складає справжню родзинку даної дисертаційної роботи. До речі, за опрацьованою методикою у Державній службі інтелектуальної власності України зареєстровано авторське право на твір від 21.11.2014 року за номером 57317.

Думаю, можна підводити підсумки. Але передусім я вважав би за необхідне додати, що кожне положення, яке формулює Сергій Анатолійович Мул, підкріплено детальними статистичними викладками і, що важливо, ретельно вказаними вихідними даними. Недарма до першого тому дисертації додається другий том тих самих даних, на які спирається концептуальна модель автора.

Отже, я констатую: завдання, поставлені автором у своєму дослідженні, їм виконані повністю, так само як підтверджені вихідні гіпотези, щостосуються особистісних та власне професійних критерії і компонентів діяльності, які у сукупності й складають психологічний зміст досліджуваної професійної готовності. Все це знайшло своє відображення в авторській монографії, комплексі діагностичних методик для оцінювання психологічної готовності кандидата до виконання майбутніх посадових обов'язків; більшніж у 20 статтях у фахових виданнях з психології та виданнях, включених до наукометричних баз, а також в численних тезах та виступах на конференціях. Результати дослідження впроваджені в оперативно-службову діяльність цілої низки установ та частин Державної прикордонної служби України, про що є відповідні довідки. Автореферат повністю відображає зміст дисертаційної роботи, яка написана зрозумілою грамотною мовою.

Безумовно, в мене є й зауваження та побажання.

Перше. На мій погляд, другий розділ дещо перевантажений інформацією, що прямо не стосується предмету загальної психології. Всі ці диференційні характеристики професійної діяльності більше стосуються психології праці. В той час як диспозиційні й ситуативні детермінанти поведінки особистості, не кажучи вже про такий особистості як рівень домагань взагалі залишилися поза увагою автора. На мою думку, подолання цього недоліку значно підвищило б саме психологічну вартість роботи в межах зазначеної спеціальності.

Друге. Як на мене, автор надмірно ототожнює синтез діяльності й особистості, очевидно намагаючись дотримуватися відомого принципу С.Л.Рубінштейна. Це виявляється в намаганнях автора досліджувати готовність офіцерів морської охорони, авіації, логістики і т.д. С.Л. Рубінштейн недаремно наголошував, що тут йдеться про єдність, а не про

тотожність. Тобто вислів «особистість офіцера поліції» так само немає сенсу, як і вислів «особистість учителя» або лікаря, або офіцера-прикордонника, оскільки особистість якраз не передбачає регуляції власної поведінки тими суворими регламентаціями діяльності, які вимагаються, скажімо, державно-ідеологічно-правовими приписами. Служіння, неважливо де, у монастирі чи в армії, потребує якраз відмови від власної особистості. Саме тому далеко не всі здатні до військової служби. Саме тому перспективи дослідження, на які вказує автор, безперечно не стосуються проблематики загальної психології в цілому і проблематики особистості зокрема.

Третє. В роботі трапляються певні неточності. Я не можу погодитися з судженням автора про те, що «психологія готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника сучасною наукою не розглядалася взагалі» (с.7). Досить згадати роботи Н.В.Берестецької, Н.С.Орлової, В.А.Сухарева, С.О.Улитко, а також дисертацію О.В.Черепкової за 2002 рік, яка так і називається «Формування психологічної готовності до навчання у курсантів військових вишів», де йдеться саме про майбутніх офіцерів-прикордонників». Так само, як і з терміном «індивідуалізація», коли йдеться про індивідуацію К.- Г. Юнга (с.70), або коли на П.Я. Гальперіна посилаються, як на психолога сучасності (с.72).

Але, звісно, мої зауваження і побажання жодним чином не мають на меті принизити значущість цього вельми важливого дослідження. За характером фактичного матеріалу, його аналізу, теоретичної і практичної значущості, обґрунтованості висновків, дисертаційна робота на тему «Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності» відповідає всім нормативним вимогам, що викладені у відповідних документах про підготовку та оформлення дисертацій даного кваліфікаційного рівня, а її автор, Мул Сергій Анатолійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 - загальна психологія, історія психології.

Завідувач кафедри психології і педагогіки
Київського національного лінгвістичного університету,
член-кореспондент НАПН України,
доктор психологічних наук, професор

